

Sławomir ZIMOWSKI*, **Wiesław RAKOWSKI***,
Jerzy MORGIEL**, **Justyna GRZONKA****, **Ryszard MANIA***

**WPLYW DODATKU KRZEMU
DO DWUWARSTWOWYCH POWŁOK
TYPU (Cr,Si)N/TiN NA ICH WŁAŚCIWOŚCI
MIKROMECHANICZNE I TRIBOLOGICZNE**

**INFLUENCE OF SILICON DOPING IN THE (Cr,Si)N/TiN
COMPOSITE COATINGS ON THEIR MICROMECHANICAL
AND TRIBOLOGICAL PROPERTIES**

Słowa kluczowe:

powłoka (Cr,Si)N, twardość, adhezja, odporność na zużycie

Key-words:

(Cr,Si)N coating, hardness, adhesion, wear resistance

Streszczenie

W pracy analizowano wpływ zawartości krzemu na właściwości mikromechaniczne dwuwarstwowych powłok (Cr,Si)N/TiN osadzonych na płytkach z węglików spiekanych. Międzywarstwę TiN o grubości ok.

---

* Akademia Górniczo-Hutnicza, Wydział Inżynierii Mechanicznej i Robotyki, 30-065 Kraków, Al. Mickiewicza 30, e-mail: zimowski@imir.agh.edu.pl

** Instytut Metalurgii i Inżynierii Materiałowej PAN, Kraków

4 μm nałożono metodą łukową, a wierzchnią warstwę (Cr,Si)N o grubości 1 μm techniką magnetronową z wykorzystaniem targetów CrSi o udziale od 0 do 5% at. Si. Badania mikrostrukturalne z użyciem mikroskopu transmisyjnego wykazały, że wprowadzanie dodatku krzemu powodowało rozdrobnienie krystalicznej budowy kolumnowej warstw (Cr,Si)N. Właściwości mikromechaniczne określono na podstawie badań mikrotwardości i odporności na zarysowanie, a charakterystyki tribologiczne wyznaczono w styku kula–tarcza. Wzrost zawartości krzemu od 0,5 do 5% at. w powłoce (Cr,Si)N/TiN zwiększa jej twardość od 19 do ok. 23 GPa. Obciążenie krytyczne dla powłoki (Cr,Si)N/TiN o udziale 5% at. Si jest o ok. 40% większe w stosunku do powłoki CrN/TiN. Odporność na zużycie przez tarcie powłoki (Cr,Si)N/TiN jest porównywalna do powłoki bez udziału krzemu. Jednak szersza analiza właściwości tribologicznych z uwzględnieniem zużycia przeciwpróbki (kulka Si_3N_4) potwierdza dobre cechy przeciwzużyciowe powłok (Cr,Si)N/TiN. Wyniki badań dowodzą także, że dodatek krzemu zwiększa znacznie nośność warstwy wierzchniej z badaną powłoką, co może wynikać z umocnienia roztworowego oraz rozdrobnienia mikrostruktury kolumnowej tych warstw.

WPROWADZENIE

Znaczący obszar zastosowań cienkich twardych powłok zajmują pokrycia narzędzi skrawających, gdzie obok dużej twardości i odporności na zużycie i adhezję wymagana jest również stabilność wysokotemperaturowa powłoki. Przeciwzużyciowe powłoki jednowarstwowe coraz częściej wypierane są przez powłoki wielowarstwowe, gradientowe, kompozytowe lub tzw. supersieci [L. 1–3]. Wzrost zainteresowania takimi powłokami wynika z szerokiej możliwości kształtowania ich struktury i w ten sposób dostosowania ich właściwości do określonych wymagań. Modyfikacja struktury TiN lub CrN przez wprowadzenie krzemu w procesie wytwarzania skutkuje zwiększeniem cech wytrzymałościowych, głównie twardości nowo powstałego materiału Ti-Si-N lub Cr-Si-N. Uzyskuje się w ten sposób umocnienie w wyniku powstania układów kompozytowych [L. 4], utwardzenia roztworowego [L. 5] lub rozdrobnienia struktury krystalicznej [L. 2]. Powłoki kompozytowe złożone są z dwóch faz typu TiN/ Si_3N_4 lub CrN/ Si_3N_4 , z których obydwie mają budowę nanokrystaliczną lub jedna nanokrystaliczną, a dru-

ga amorficzną. Ilość dodatku krzemu do powłoki w celu uzyskania optymalnych właściwości mechanicznych jest niejednoznaczna. W literaturze podawana jest twardość kompozytowych powłok Cr-Si-N wynosząca 24 GPa, uzyskana przy zawartości 2,5% at. Si [L. 6], ale również aż przy udziale 9,8% at. Si [L. 7].

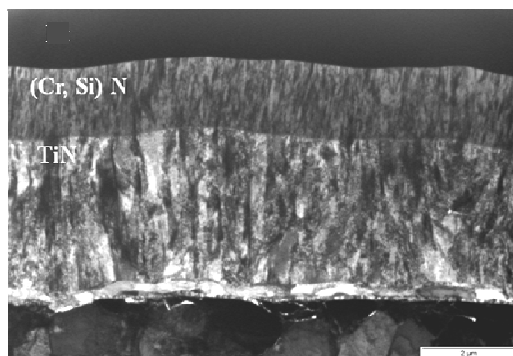
W pracy analizowano wpływ zawartości krzemu na właściwości mikromechaniczne dwuwarstwowych powłok (Cr,Si)N/TiN osadzonych na płytkach z węglików spiekanych.

CHARAKTERYSTYKA BADANYCH MATERIAŁÓW

Budowa powłoki (Cr,Si)N/TiN

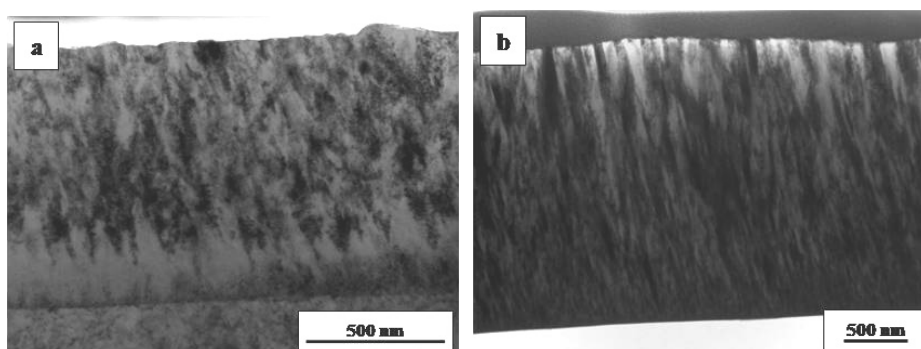
Przedmiotem badań były powłoki dwuwarstwowe (Cr,Si)N/TiN osadzone na płytkach skrawających z węglików spiekanych (WC-Co). Międzywarstwę TiN o grubości ok. 4 μm nałożono metodą łukową z użyciem urządzenia PUSK. Wierzchnią warstwę (Cr,Si)N o grubości 1 μm osadzono techniką magnetronową z wykorzystaniem magnetronu planarnego WMK-50. Zmienny udział krzemu w warstwie (Cr,Si)N uzyskano przez zastosowanie w procesie wytwarzania targetów Cr-Si o udziale 0,5; 1; 2; 4 oraz 5% at. Si. Badaniom poddano próbki z powłokami dwuwarstwowymi (Cr,Si)N/TiN wykonane z targetów Cr-Si o udziale: 0; 0,5; 1; 2; 4 i 5% at. Si oznaczone odpowiednio symbolami: T-0 (CrN/TiN), T-05, T-1, T-2, T-4, T-5; z powłoką jednowarstwową TiN.

Badania mikrostruktury powłok przeprowadzono za pomocą elektronowej mikroskopii transmisyjnej (TEM). Cienkie folie przygotowywano techniką FIB w sposób umożliwiający obserwację ich mikrostruktury w przekroju poprzecznym. Badania mikrostrukturalne wykazały, że wszystkie otrzymane warstwy mają budowę kolumnową (**Rys. 2**). Stwierdzono, że wprowadzanie dodatku krzemu powodowało rozdrobnienie drobnokrystalicznej budowy kolumnowej warstw (Cr,Si)N wraz ze wzrostem jego udziału. Budowa międzywarstwy TiN wykazuje bardziej gruboziarnistą strukturę, średnica kolumnowych krystalitów jest większa w stosunku do wierzchniej warstwy (Cr,Si)N (**Rys. 1**).

Rys. 1. Mikrostruktura transmisyjna (TEM) przekroju poprzecznego powłoki (Cr,Si)N/TiN

Fig. 1. TEM microstructure of cross section of (Cr,Si)N/TiN coatings

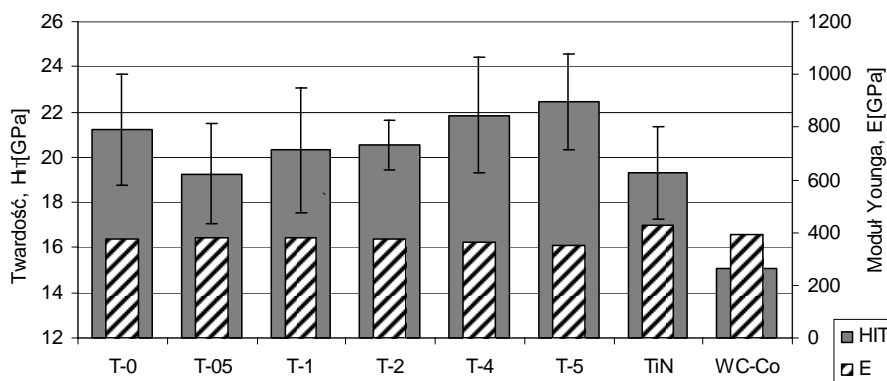
Rys. 2. Mikrostruktura transmisyjna (TEM) przekroju poprzecznego powłok: a) T-0, b) T-5

Fig. 2. TEM microstructure of cross section of coatings: a) T-0, b) T-5

WŁAŚCIWOŚCI MIKROMECHANICZNE

Twardość i moduł Younga

Twardość oraz moduł Younga (**Rys. 3**) wyznaczono instrumentalną metodą indentacyjną zgodnie z normą PN-EN ISO 14577, używając urządzenia Micro Combi Tester (MTC), CSEM. Pomiary wykonano, stosując następujące parametry: wgłębnik Vickersa, maksymalne obciążenie 50 mN, prędkość obciążenia i odciążenia 100 mN/min, czas przetrzymania max. obciążenia 5 s.

Rys. 3. Twardość H_{IT} i moduł Younga E badanych próbek

Fig. 3. Hardness H_{IT} and Young modulus of specimens

Dodatek krzemu do (Cr,Si)N blokuje rozrost krystalitów CrN i prowadzi do zwiększenia cech wytrzymałościowych materiału wskutek rozdrobnienia struktury. Wzrost zawartości krzemu od 0,5 do 5% at. w powłoce (Cr,Si)N podwyższa twardość próbki (Cr,Si)N/TiN z 19 GPa do ok. 23GPa, a w stosunku do CrN jest to umiarkowany wzrost o ok. 10%. Mniejsza twardość TiN w porównaniu z T-0 (CrN) jest wynikiem budowy chemicznej TiN, który powstał przez tytano-azotowanie prowadzone przy znacznym nadmiarze Ti w stosunku do składu stechiometrycznego.

Adhezja powłoki

Przywieranie warstwy (Cr,Si)N do podłoża badano w teście zarysowania. Badania wykonano na MCT przy parametrach: wgłębnik Rockwell C (o promieniu zaokrąglenia 200 μm), obciążenie od 0,03 N do 30 N, długość zarysowania 3 mm, prędkość względna 3 mm/min. Badano próbki TiN, CrN oraz T-5, dla których wyznaczono obciążenie krytyczne L_{C1} powodujące pęknięcia kohezyjne, L_{C2} , przy którym następuje odsłonięcie podłoża, h_{C1} , h_{C2} – głębokość penetracji odpowiadającą obciążeniu L_{C1} , L_{C2} , h_{max} – głębokość penetracji przy obciążeniu 30N, h_{rez} – głębokość po odciążeniu wgłębника (**Tabl. 1**).

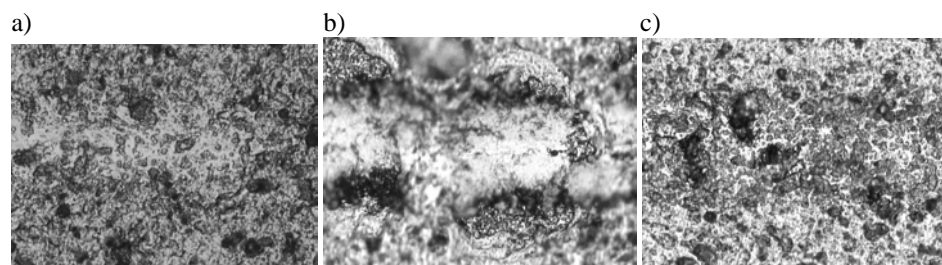
Powłoka TiN ma bardzo dobrą adhezję do podłoża – w zakresie obciążenia do 30N nie obserwowano żadnego drastycznego zniszczenia (**Rys. 1**). Próbką T-0 nie wykazywała żadnych pęknięć kohezyjnych w początkowej fazie testu, a przy obciążeniu $L_{C2} = 15$ N pojawiły się pierwsze pęknięcia, które prowadziły do odwarstwienia powłoki wokół

toru zarysowania (**Rys. 2**). Natomiast próbka T-5, zawierająca 5% at. Si ma większą odporność na zarysowanie w stosunku do T-0. Obserwowano co prawda bardzo małe pęknięcia kohezyjne przy obciążeniu $L_{C1} = 19$ N (**Rys. 4**), ale dalsze zwiększenie obciążenia spowodowało tylko drobne, pojedyncze wykruszenia (pierwsze przy $L_{C2} = 25$ N) bez odsłonięcia podłoża.

Tabela 1. Wyniki testu zarysowania dla próbek TiN, CrN, T-5

Table 1. Scratch test results of TiN, CrN, T-5 specimens

Próbka	Pmax [N]	Lc1 [N]	Lc2 [N]	hc1	hc2	hmax	hrez
				[μm]			
TiN	30	>30	>30	---	---	16	3
T-0	30	---	15	---	8,8	22	3,2
T-5	30	19	25	11	15,3	20,6	2

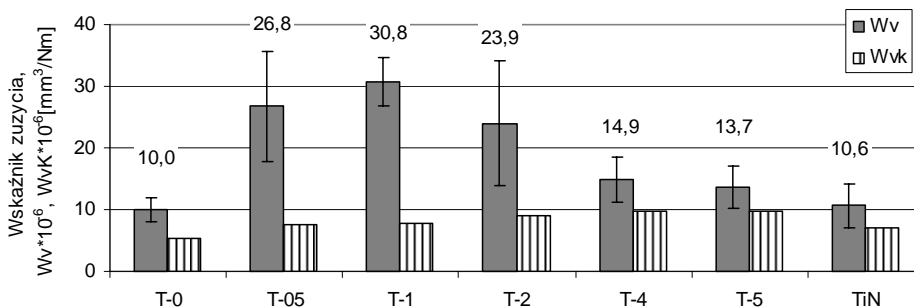

Rys. 4. Obraz zarysowania: a) TiN przy 30 N, b) T-0 przy 25 N, c) T-5 przy 25 N
Fig. 4. Scratch track: a) TiN under 30 N, b) T-0 under 25 N, c) T-5 under 25 N

Odporność na zużycie

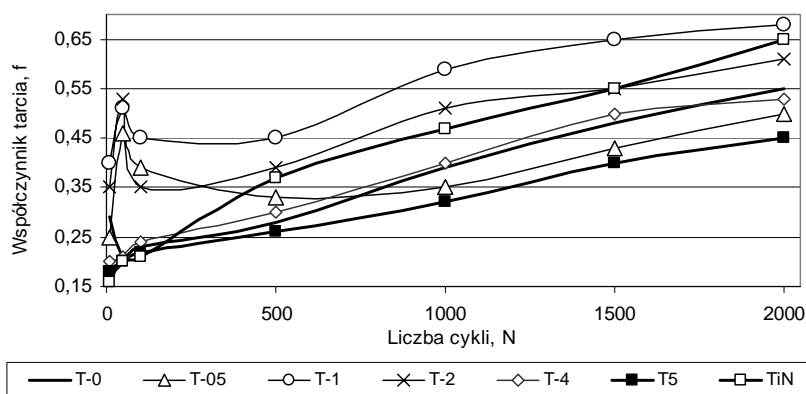
Badania tribologiczne wykonano na testerze typu kula-tarcza w oparciu o normy ISO 20808:2004 oraz ASTM G99-95. Testy wykonano w warunkach tarcia technicznie suchego przy parametrach: kula z Si_3N_4 o średnicy 1 mm, obciążenie 5 N, prędkość 60 obr./min, promień tarcia 4,5 mm, liczba cykli 2000, temperatura otoczenia $21 \pm 2^\circ C$, wilgotność względna ok. 60%. Powierzchnie współpracy myto acetonem i wysuszono. Zużycie próbek określono na podstawie pola powierzchni przekroju poprzecznego wytarcia, który zmierzono profilometrem stykowym. Wyznaczono wskaźnik zużycia dla próbek (W_V) i przeciwpróbek (W_{VK}) jako objętość usuniętego materiału odniesioną do przyłożonego obciążenia i przebytej

drogi tarcia. Ubytek objętości kulek obliczono na podstawie zmierzonej średnicy w miejscu ich starcia.

Rys. 5. Wskaźnik zużycia objętościowego dla próbek (W_v) i przeciwpróbek (W_{vk})
Fig. 5. Specific wear rate of specimens (W_v) and counterparts (W_{vk})

Największą odporność na zużycie wśród powłok (Cr,Si)N/TiN ma próbka o największym udziale krzemu równym 5% (T-5), której wskaźnik zużycia równy $13,7 \cdot 10^{-6} \text{ mm}^3/\text{Nm}$ jest ponaddwukrotnie mniejszy od najsłabszej powłoki, w której udział krzemu wynosi 1% (T-1) (**Rys. 5**). Z całej grupy badanych próbek najmniejsze zużycie wykazuje powłoka T-0 i TiN. Generalnie większą odporność na zużycie wykazują powłoki twardsze, oprócz powłoki TiN, która mimo małej twardości ma dużą odporność na zużycie dzięki dobrej adhezji do podłoża oraz większej grubości 4 μm . Ślad wytarcia w powierzchniach większości próbek jest równomierny na całym obwodzie, z wyjątkiem T-1, a zwłaszcza T-2, gdzie obserwowano obszary odsłoniętej międzywarstwy TiN, dlatego też współczynnik tarcia dla T-2 jest większy od TiN (**Rys. 6**).

Rys. 6. Współczynnik tarcia pary powłoka–kulka Si_3N_4
Fig. 6. Friction coefficient of the coating– Si_3N_4 ball pair

Po tarciu stwierdzono również znaczne zużycie kulek Si_3N_4 . Było to spowodowane głównie dużą chropowatością początkową powierzchni powłok oraz znaczną ich twardością. Najmniejszy ubytek materiału kulki zanotowano po tarciu z powłoką T-0, a największy przy T-5. Próbka T-5 ma największą twardość, co powoduje bardziej intensywne ścieranie przeciwpróbki, ale również szybsze zużycie jej samej wskutek istnienia w strefie styku większej ilości ściernych cząstek. Powierzchnia kulki po współpracy z T-5 nie ma głębokich zarysowań, jakie występują po współpracy z powłokami T-05 czy TiN, co może wynikać z drobniejszej mikrostruktury powłoki T-5. Próbka T-5 ma porównywalną do T-0 odporność na zużycie, ale zdecydowanie mniejszy współczynnik tarcia. Najwyższy współczynnik tarcia, nawet powyżej 0,6, mają powłoki TiN oraz T-2.

PODSUMOWANIE

Dwuetapowy proces wytwarzania powłok (Cr,Si)N/TiN umożliwia uzyskanie układu typu pseudo-duplex, tj. powłoki dwuwarstwowej z ostrą granicą między warstwą buforową a podłożem. Zastosowana międzywarstwa TiN zdecydowanie zwiększa adhezję (Cr,Si)N. Wprowadzenie krzemu do struktury CrN – materiału o dużej stabilności temperaturowej, umożliwia dodatkowo zwiększenie jego twardości, jak również odporności na zużycie. Dodatek krzemu do (Cr,Si)N blokuje rozrost krystalitów CrN i prowadzi do zwiększenia cech wytrzymałościowych materiału wskutek rozdrobnienia struktury. Wzrost zawartości krzemu od 0,5 do 5% at. w powłoce (Cr,Si)N podwyższa twardość próbki (Cr,Si)N/TiN z 19 GPa do ok. 23 GPa. Podczas tarcia dominującym było zużycie ściernie, które zależało od składu, właściwości mechanicznych, a także chropowatości powierzchni. Powłoka z 5% at. Si ma odporność na zużycie porównywalną do powłoki bez krzemu, ale zdecydowanie mniejszy współczynnik tarcia, zwłaszcza w stosunku do TiN, co jest istotne np. przy tarciu materiału o narzędzie w procesie obróbki skrawaniem. Stosunkowo duże zużycie przeciwpróbek może być spowodowane znaczną chropowatością powierzchni powłok, jak również dużą ich twardością i sztywnością. Przeprowadzone badania wskazują, że opisany wzrost właściwości mikromechanicznych może być związany z umocnieniem roztworowym oraz rozdrobnieniem mikrostruktury kolumnowej tych warstw. Powłoki typu (Cr,Si)N/TiN przedstawiają cechy materiałów do

zastosowań na powłoki przeciwzużyciowe powierzchni roboczych, np. narzędzi do obróbki skrawaniem.

LITERATURA

1. Nordin M., Larsson M., Hogmark S.: Mechanical and tribological properties of multilayered PVD TiN/CrN, TiN/MoN, TiN/NbN and TiN/TaN coatings on cemented carbide. *Surface and Coatings Technology* 106 (1998) 234–241.
2. Veprek S., Veprek-Heijman M.: Industrial applications of superhard nano-composite coatings. *Surface & Coatings Technology* 202 (2008) 5063–5073.
3. Xu H., Guo H., Liu F., Gong S.: Development of gradient thermal barrier coatings and their hot-fatigue behavior. *Surface and Coatings Technology* 130 (2000) 133–139.
4. Morgiel J., Zimowski S., Mania R., Grzonka J., Kot M., Major Ł.: Microstructure and mechanical properties of nano-composite TiN/Si₃N₄ coatings deposited on stainless steel and high-speed steel. *Inżyniera Materiałowa* 28, nr 3–4 (2007), 692–697.
5. Bao M., Yu L., Xu X., He J., Sun H., Teer D.G.: Microstructure and wear behaviour of silicon doped Cr–N nanocomposite coatings. *Thin Solid Films* 517 (2009) 4938–4941.
6. Martinez E., Sanjine's R., Banakhb O.: Electrical, optical and mechanical properties of sputtered CrN_y and Cr_{1-x}Si_xN_{1.02} thin films. *Thin Solid Films* 447–448 (2004) 332–336.
7. Lee S., Kim B., at all: Effect of Si doping on the wear properties of CrN coatings synthesized by unbalanced magnetron sputtering. *Thin Solid Films* 506–507 (2006) 192–196.

Recenzent:
Monika GIERZYŃSKA

Summary

This paper presents new methods of friction forces calculations occurring in slide hydrodynamic HDD micro-bearings with spherical journals. Moreover, new ideas for the calculation and design the slide hydrodynamic HDD micro-bearings are presented. One of these ideas is the possibility to cover the cooperating micro-bearing surfaces with a very thin biological layer of about 80 nm. The thin biological layer contains genetic information that establishes intendment tasks prescribed in genetic material. The means of registration of

genetic information in DNA particles inside the thin biological layer is called genetic code. We can control a genetic information, and we can select such genetic information inside the thin biological layer as to obtain proper carrying capacities and very small friction forces and wear values.